forskning

Svarthakedoppingen

EN FÅGEL PÅ TILLBAKAGÅNG I SVERIGE

TEXT: BILL DOUHAN

Svarthakedoppingen har under senare år minskat kraftigt i stora delar av landet men också ökat lokalt i främst Norrland. Från några landskap finns det inventeringar som klart visar den negativa beståndsutvecklingen, men i övrigt bygger antagandet om en minskning mest på rapporteringen till de regionala rapportkommitteerna samt subjektiva tyckanden. Att det har varit en rejäl nedgång i Sverige som helhet är uppenbart, men vi har haft dålig kunskap om minskningens storlek och eventuella skillnader inom landet.

SVARTHAKEDOPPINGEN är en art som är lätt att känna igen, men som inte kan anses som lättinventerad. Även om flertalet insjövatten kan uteslutas som olämpliga häckningslokaler, återstår många att besöka om en inventering skall ge en rättvisande bild av artens utbredning. Därtill kan det också vara både tidsödande och svårt att konstatera om den häckar på en lokal och i så fall med hur många par.

Trots uppenbara svårigheter med att erhålla ett bra resultat, ansågs en inventering kunna ge en godtagbar bild av artens utbredning och numerär i landet. Svarthakedoppingen utsågs därför till riksinventeringsart inför häckningssäsongen 1996. En viktig orsak vid valet av denna art var inte bara att den har minskat kraftigt, utan också att det finns en tidigare riksinventering från 1972 att jämföra resultatet med (Regnell 1981). Vi skulle således inte bara erhålla en bild av artens status 1996, utan också kunna se hur beståndsutvecklingen har varit efter 1972 och om det finns regionala skillnader i inom landet.

Historik

Hur länge svarthakedoppingen har funnits i landet, är okänt, men den finns avbildad redan i slutet av 1600-talet i *Fogelboken* av Olof Rudbeck d.y. Som häckfågel är den känd sedan mitten av 1800-talet, då den häckade sällsynt på Gotland och talrikt på Öland (Kolthoff & Jägerskiöld 1898). I början av innevarande århundrade rapporteras de första häckningarna på fastlandet och före 1920 finns konstaterade häckningar i Småland (vid Kalmar), Östergötland (Tåkern) och Uppland (Hjälstaviken). Vid samma tid gjordes häckningsfynd även i Norrland, i Härjedalen och Ångermanland, och sannolikt häckade den då även i Jämtland och Västerbotten (Jägerskiöld & Kolthoff 1926).

Spridningen fortsatte och var särskilt stark under 1940-, 50- och 60-talen (Regnell 1981, SOF 1990). Ökningen tycks delvis skett stegvis, och det finns beskrivet från östra Uppland att arten 1950 plötsligt fanns häckande med flera par i sjöar där arten inte hade funnits året före (Douhan 1989). Även i Norrland ökade beståndet, och arten började häcka i Torne lappmark på 1960-talet och i Lycksele lappmark på 1970-talet (SOF 1990).

Svarthakedoppingen var föremål för två rikstäckande inventeringar, 1969 och 1972. Resultatet av dessa blev att den häckande populationen i landet beräknades till 1900–2500 par; maximalt 750 i Götaland, 700 i Svealand och 1075 i Norrland (Regnell 1981). Regnell bedömde dock att det högre antalet sannolikt var mer rättvisande.

Motstående sida: Svarthakedopping Podiceps auritus.

Från slutet av 1970-talet har svarthakedoppingen minskat i stora delar av landet och nedgången har varit särskilt påtaglig i den södra delen. I Uppland, där utvecklingen följts förhållandevis väl, hade beståndet minskat från drygt 300 par 1981 till drygt 100 vid en ny inventering 1988 (Douhan 1989). Nedgången har varit likartad i stora delar av södra Sverige, medan det häckande beståndet i Norrland har klarat sig avsevärt bättre och till och med ökat under senare år.

Inventeringen 1996

Inför häckningssäsongen 1996 uppmanade SOF samtliga regionalföreningar, att delta i årets riksinventering av svarthakedopping. I ett särskilt brev från SOF:s forskningskommitté lämnades information om inventeringen, samt ett förslag på hur den skulle kunna läggas upp och utföras. Arten är inte lätt att inventera, men genom att använda sig av en relativt enkel metodik skulle man, i de flesta fall, få en hyfsad uppfattning om det häckande beståndets storlek.

Metodiken gick kortfattat ut på att göra minst ett besök på varje lokal vid en tidpunkt då samtliga par sannolikt hade anlänt. Respektive regionalförening fick, utifrån egna erfarenheter, avgöra den rätta tidpunkten. Kunde man redan vid det första besöket klara ut hur många revirhävdande par som fanns, skulle detta vara tillräckligt. Var man efter det första besöket fortfarande osäker på hur många par som häckade, uppmanades inventeraren att göra ytterligare minst ett besök. Spelande och/eller revirhävdande par var tillräckliga kriterier för att häckning skulle anses säkerställd. Även om bofynd givetvis är det säkraste beviset för häckning, var detta inte något som skulle eftersträvas då risken för störning och misslyckad häckning är stor.

Trots att en förenklad inventeringsmetodik var föreslagen kan man i efterhand konstatera att regionalföreningarna har genomfört inventeringen på mycket olika sätt. En del har lagt ned stor möda på att fördela alla kända och tänkbara häckningslokaler bland sina medlemmar och därefter genomfört i stort sett heltäckande inventeringar med gott resultat. Andra har endast gått ut med en uppmaning att rapportera förekomst av svarthakedopping. Det senare tillvägagångssättet har tyvärr givit magra resultat.

Resultat

Nedan följer en redovisning av resultatet fördelat på landskap. För varje landskap redovisas antalet par som registrerats, men också ett bedömt antal som sannolikt säger mer om det häckande beståndets verkliga storlek. Stora skillnader mellan dessa två värden betyder att inventeringen inte har varit heltäckande. Därtill lämnas här också en jämförelse med resultatet från inventeringarna 1969–72 och, där det finns uppgifter, en beskrivning av hur beståndsutvecklingen har varit under tidsperioden mellan riksinventeringarna.

Skåne. Någon regelrätt inventering har inte utförts och ingen rap-

FOTO: ROLF KÅSJÖ

I Uppland minskade svarthakedoppingen Podiceps auritus *från drygt 300 par 1981 till drygt 100 vid en ny inventering 1988.*

port om häckning har inkommit till Rrk genom den normala rapporteringen. Däremot finns det två observationer från häckningstid som eventuellt skulle kunna indikera en häckning. I Skåne har ingen säker häckning konstaterats efter 1987 och det är således tveksamt om arten tillhör landskapets årliga häckfåglar. Det finns dock tänkbara häckningslokaler som sällan eller aldrig besöks av ornitologer och det är därför inte helt osannolikt att något eller några få par trots allt kan ha häckat (Martin Green, i brev). Skall man försöka sig på en gissning stannar den vid 1–3 par.

Blekinge. Ett upprop publicerades i *Fåglar i Blekinge* och kontakter togs med ett antal personer för att få samtliga tidigare kända häckningslokaler besökta. Därtill inventerade en ALU-anställd många lokaler i den västra delen av landskapet. Tack vare denna samlade insats blev Blekinge mycket väl inventerat.

Trots arbetsinsatsen hittades endast ett häckande par (Nilsson 1997). Blekinge ligger i utkanten av utbredningsområdet och det låga resultatet var väntat. Bedömt antal häckande par blir 1–2. Vid föregående inventering hittades likaledes bara ett häckande par och beståndet bedömdes då till 2–5 par.

Småland. I Kronobergs län har de flesta kända häckningslokaler inventerats och resultatet blev 16 häckande par på nio lokaler, flertalet naturliga, men en gång sänkta och igenväxande småsjöar. Mot bakgrund av detta och de rapporter som inkommit till Rrk från åren 1990–95, bedömdes det häckande beståndet i länet till 20 par (Johansson 1997). Även i Jönköpings län har inventeringsinsatsen varit mycket god. Resultatet blev 12 konstaterade häckningar samt iakttagelser av ytterligare tre par där häckning dock ej kunde säkerställas (Mats Alderus, i brev). Det verkliga antalet häckande par bedömdes vara cirka 20. Även i östra Smålands rapportområde har inventeringen genomförts på ett bra sätt och 21 häckande par hittades på 15 lokaler (Åke Nilsson, i brev). Ytterligare par bör ha funnits och en bedömning av det reella antalets storlek stannar kring 25–30.

Om vi sammanfattar resultatet för hela landskapet ger det i storleksordningen 60–80 häckande par i Småland 1996 (Johansson 1997). Vid inventeringarna 1969 och 1972 rapporterades 104 resp. 71 par, och det häckande beståndet uppskattades till 200–275 par. Svarthakedoppingen har således minskat mycket kraftigt i Småland.

Öland. Inventeringsinsatsen har varit mycket god och nästan samtliga tänkbara häckningslokaler har besökts vid åtminstone något tillfälle. Resultatet blev 26–27 häckande par på tio lokaler. Häckningslokalerna på Öland kan delas in i tre typer av vattensamlingar; konstgjorda dammar, vattenrika kärr och andra småvatten. Flest häckande par, sex till sju, hade Bårbykärret samt Albrunna kalkbrott och Tribergamossen med vardera fem. Med hänsyn till att ytterligare några få par kan ha funnits på ej inventerade lokaler, bedöms beståndets verkliga storlek till ca. 30 par (Carlsson & Wallin 1997).

FOTO: ROLF KÅSJÖ

I södra Sverige häckar svarthakedoppingen** Podiceps auritus **ofta i konstgjorda dammar av olika slag.

Efter inventeringen 1972 beräknades cirka 50 par häcka på ön och med hänsyn till den årliga variationen bedömdes beståndets storlek till 40–60 par i början av 1970-talet (Mascher 1972). Hur beståndsutvecklingen har varit mellan de två riksinventeringarna är inte närmare känt, men det är helt klart att beståndet idag närapå har halverats jämfört med 1972.

Gotland. Även på Gotland lades stor möda ned på inventeringsarbetet och inventeringen blev nästan heltäckande. Drygt hundratalet lokaler besöktes och häckande par hittades på 21. Nästan samtliga häckningslokaler är dammar utan kontakt med andra vatten, t.ex. dammar för bevattning eller kräftodling samt små vattensamlingar på golfbanor. Det totala antalet registrerade häckningar var 47; flest par, minst tio, fanns i en stor bevattningsdamm vid Stora Tollby, Fole och nästan lika många, åtta, i en damm vid Rone. Två tredjedelar av lokalerna hade dock bara var sitt par. Med hänsyn till att några par undgick uppmärksamhet, bl.a. därför att ett par "säkra" häckningslokaler ej inventerades, är det troligt att det verkliga beståndet var 55–60 par.

Regnells inventeringar resulterade i 39 resp. 28 rapporterade par och han antog att det sannolikt häckade 45–50 par på Gotland 1972. Erfarenheter från efterföljande år indikerar att denna bedömning kanske var något för hög. Resultatet från 1996 visar att beståndet har ökat ordentligt sedan 1972, kanske med så mycket som 30–40 procent. Detta är en utvecking som går stick i stäv med övriga delar av södra och mellersta Sverige. Huvudorsaken är troligen att tillgången på lämpliga häckningslokaler, dvs. dammar, har ökat kraftigt under senare år (Michael Averland, i brev).

Halland. Ingen inventering har genomförts på grund av att arten ej häckar i landskapet (Stig Rosén, i brev och Mikael Larsson, muntl.).

Bohuslän. Ingen inventering har ägt rum i Bohuslän, då arten ej häckar i landskapet (Stefan Oscarsson, i brev).

Dalsland. Dalsland är beläget i utkanten av artens utbredningsområde och bara ett fåtal häckningslokaler är kända genom åren. Samtliga dessa och ytterligare några tänkbara häckningslokaler har inventerats, men resultatet var genomgående negativt. Svarthakedopping observerades inte i något av dessa vatten och det är sannolikt att arten saknades som häckfågel i landskapet 1996 (Björn Forsberg, i brev).

Ej heller vid den föregående riksinventeringen rapporterades någon häckning från Dalsland, men det antogs att det möjligen kunde ha funnits på sin höjd två par. De få häckningar som har noterats genom åren är alla från perioden slutet av 1970-talet fram till slutet av 1980-talet. Trots att det då fanns några häckande par blir slutsatsen att artens status som häckfågel i stort sett inte har förändrats sedan föregående inventering, dvs. sannolikt saknas den som häckfågel i landskapet.

Västergötland. Från södra Älvsborgs rapportområde rapporteras fem häckande par, därav tre i Fötene dammar i Vårgårda kommun. Inventeringen har varit omfattande, men det bör ha funnits ytterligare några par och en rimlig skattning av beståndets storlek stannar vid 5–10 par (Tore Holsendal, i brev). I Skaraborgs rapportområde registrerades 62–63 par på 26 lokaler, flest par, 16, hade inte oväntat Hornborgasjön, medan tre lokaler, samtliga dammar, hade vardera sex par. Bortsett från Hornborgasjön fanns 34–35 av 46–47 par i konstgjorda vatten. För övrigt är Hornborgasjön numera i allra högsta grad manipulerad av människan, och slutsatsen blir att endast dryga tiotalet par fanns i naturliga sjöar. Inventeringsinsatsen i Skaraborg har varit god, men ytterligare några få par bör ha funnits, kanske totalt 65–70 par (Thomas Karlsson, i brev, Karlsson & Brander 1997).

Det innebär att det totalt fanns cirka 70–80 häckande par i Västergötland 1996. Vid den föregående riksinventeringen rapporterades 58 par och det antogs att det verkliga antalet häckande par då var cirka 70–80. Det innebär att arten i stort sett har hållit sitt numerär i landskapet, men det har under den tid som passerat skett en kraftigt omfördelning av paren till nya lokaler. Ett flertal av 1972 års häckningslokaler, nästan uteslutande sjöar, saknar idag arten som häckfågel. Detta har kompenserats av att många par har etablerat sig i de konstgjorda vattensamlingar som skapats under senare år. Hade det inte varit för dessa hade situationen för arten varit avsevärt sämre.

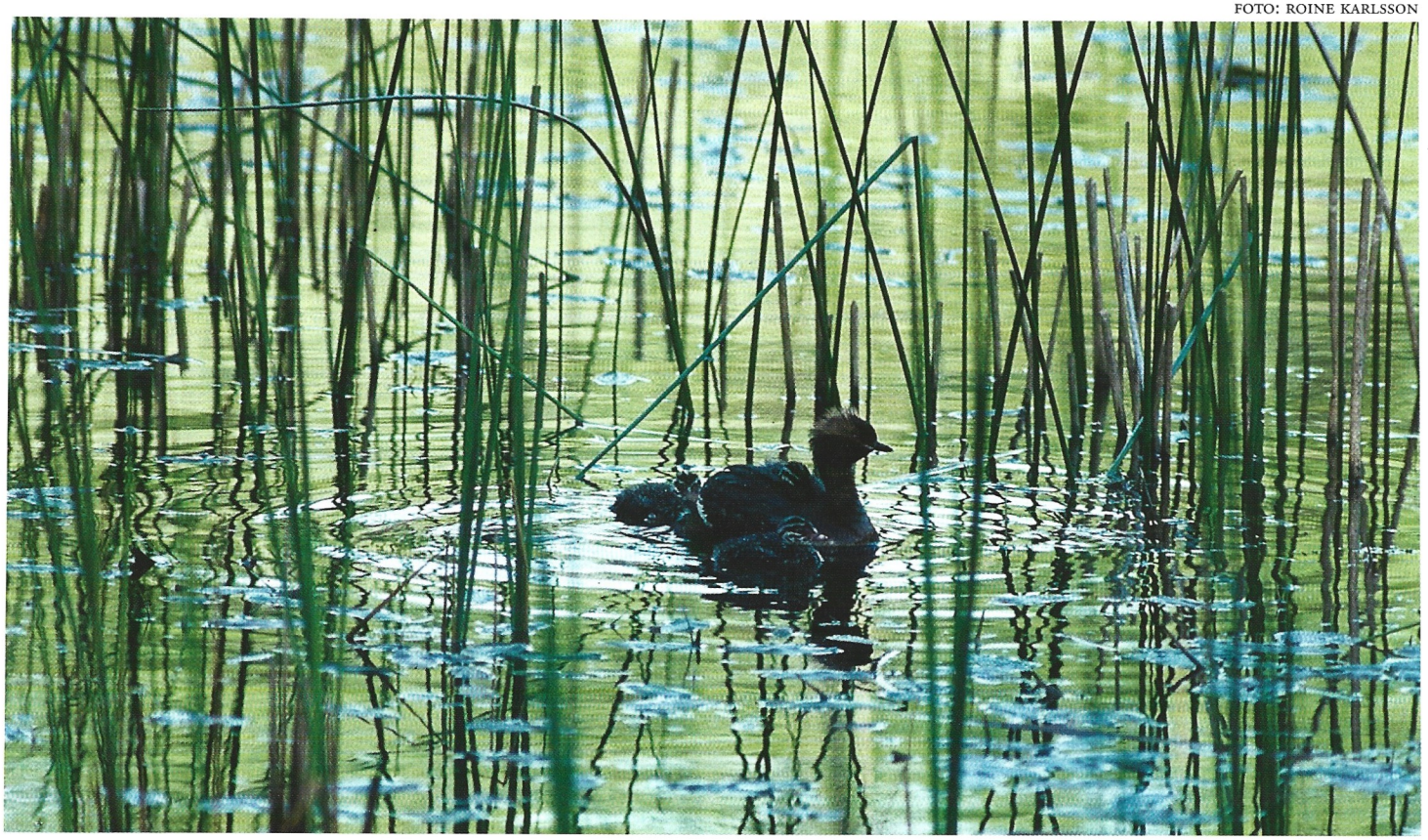
Östergötland. Östergötland får anses som välinventerat i och med att flertalet tidigare kända häckningslokaler har besökts. Sammanlagt registrerades 26 häckande par på ca. 20 lokaler, medan par observerades på ytterligare 15 troliga häckningslokaler utan att häckning kunde säkerställas. Därtill sågs enstaka individer på åtta lokaler utan att indicier på häckning erhölls. Utifrån detta bedöms att ca. 50 par häckade i landskapet 1996 (Hjelm & Nordström 1997). Även om flera av häckningslokalerna är konstgjorda vattensamlingar, tycks det fortfarande vara så att många lokaler i Östergötland är naturliga sjöar.

Vid inventeringarna 1969 och 1972 rapporterades knappt 200 häckande par och det verkliga beståndet uppskattades till 250–275 par. Man bör dock beakta att nära hälften av landskapets bestånd då fanns koncentrerade till en enda lokal, Tåkern, där hela 125 par bedömdes häcka i början av 1970-talet. Tåkern.stod då i en klass för sig. Det har aldrig, varken förr eller senare, funnits någon annan lokal i landet med så många häckande par.

Efter 1976 minskade svarthakedoppingen mycket kraftigt i Tåkern och 1996 var första gången i "modern tid" som sjön saknade häckande par! Artens totala försvinnande från Tåkern och kraftiga nedgång i många andra sjöar gör att den således har minskat med cirka 80 procent i Östergötland efter 1972.

Närke. Inventeringsinsatsen var mycket god då samtliga kända häckningslokaler från tidigare år har inventerats. Resultatet blev dock blygsamt, bara sju häckande par, och samtliga fanns i konstgjorda vattensamlingar med Rysjöns tre par som bästa lokal. Med hänsyn till att

FOTO: ROINE KARLSSON

Så sent som 1990 häckade 34 par svarthakedopping** Podiceps auritus **i Rysjön (Nrk). Under inventeringen 1996 fanns bara tre par i sjön.

inventeringen dock inte var riktigt heltäckande, bedömer Pettersson (1997) att det fanns ett tiotal häckande par i Närke 1996.

Vid riksinventeringen 1972 rapporterades 23 häckande par och det totala beståndet uppskattades till 40–60 par. Bland de rapporterade häckningarna fanns sex par i dammar vid Järle tegelbruk, men denna lokal är belägen i Västmanland. Med hänsyn till detta, och att Regnell i övrigt sannolikt överskattade beståndets storlek, gör lokala kännare av arten i Närke bedömningen att det då troligen inte fanns fler än cirka 25–30 par i Närke (Åke Pettersson, i brev).

Svarthakedoppingen expanderade under 1970-talet och den etablerade sig på nya lokaler. Expansionen upphörde dock i slutet av det årtiondet då det uppskattningsvis fanns 35–40 par i landskapet. Två lokaler stod då i en klass för sig, Velandasjön och Hargedammarna, med tio resp. 17 häckande par 1977. Under 1980-talet minskade arten kraftigt och flertalet häckningslokaler, i första hand naturliga sjöar, saknade snart häckande par. I början av 1980-talet anlades Rysjön vid Kvismaren och här etablerades snart ett snabbt växande bestånd. Maximum nåddes 1990 då hela 34 par häckade. Totalt fanns då åter 35–40 häckande par i landskapet, men hade det inte varit för Rysjön hade arten då varit nästan utgången som häckfågel i Närke. Under 1990-talet har Rysjöns betydelse som häcklokal minskat avsevärt och artens försvinnande från lokalen innebär att den har minskat med minst 75 procent i Närke sedan 1990.

Södermanland. I Södermanlands rapportområde har arten inventerats i Katrineholm kommun och där har insatsen varit god (Håkan Lernefalk, i brev), men i övrigt har man förlitat sig på den sedvanliga rapporteringen till Rrk. Sammantaget rapporterades dussintalet säkerställda häckningar (flertalet dock från Katrineholm) samt ungefär lika många misstänkta eller troliga häckningar. Därtill sågs arten på ytterligare ett tiotal lokaler under häckningstid, men utan några rapporterade indicier på häckning. Rapporteringen till Rrk säger långt ifrån hela sanningen om svarthakedoppingen i rapportområdet och det finns säkerligen ett avsevärt mörkertal.

Den nordöstra delen av landskapet ingår i Stockholmstraktens rapportområde och här genomfördes en omfattande inventering (Strid, under tryckning). Här hittades 10–14 häckande par och beståndet uppskattades till ca. 15 par. Om man utifrån det samlade materialet från Södermanland skall försöka sig på en ungefärlig beståndsuppskattning stannar den vid 60–70 par.

Vid riksinventeringen 1972 rapporterades 90 häckande par och Regnell bedömde att det fanns 150–175 par. Så sent som i mitten av 1980-talet uppskattades beståndet till cirka 160 par, men det är tveksamt om det då verkligen var så stort. I vilket fall som helst har arten minskat kraftigt, uppskattningsvis med cirka 60 procent, från 1972 till 1996.

Uppland. Svarthakedoppingen inventerades inte i Uppland 1996.

FOTO: ROINE KARLSSON

En golfbanedamm i Norrtälje hyste sex par svarthakedopping Podiceps auritus. *Hela 75 procent av paren i Uppland fanns i konstgjorda vatten.*

Anledningen var att det bara två år tidigare, 1994, hade genomförts en nästan heltäckande inventering av arten i landskapet. Det ansågs däför inte motiverat att så nära inpå upprepa inventeringen. Spridda inventeringsinsatser gjordes dock 1996, framför allt i Upplandsdelen av Stockholmstraktens rapportområde, men de visade inte på några större förändringar jämfört med 1994. Resultatet från 1994 torde därför väl spegla svarthakedoppingens förekomst i Uppland 1996 och ingår därför i riksinventeringen.

Under inventeringen 1994 eftersöktes arten i cirka 400 insjövatten och det var i stort sett samtliga de som sedan tidigare var kända som tänkbara häckningslokaler. Endast 33 av dessa hyste dock svarthakedopping och totalt påträffades 59–61 par. Utbredningens tyngdpunkt låg i den östra och sydöstra delen av landskapet och flest par, sex, fanns i en liten damm på en golfbana i Norrtälje kommun. Hela 75 procent av paren fanns i konstgjorda vatten som viltvatten och golfbanedammar medan övriga fanns i naturliga sjöar.

I Uppland häckar svarthakedoppingen även i grunda, skyddade vikar vid kusten och då främst i den norra delen av landskapet. Dessa par är dock få, på sin höjd ett tiotal, och därtill spridda över ett stort område och det ingick därför inte i inventeringen att försöka finna dessa par. Med hänsyn taget till detta och att några par säkerligen undgick upptäckt i inlandet, bedömdes det att 80–85 par häckade i Uppland 1994 (Douhan 1995) och således även 1996.

Vid riksinventeringen 1972 rapporterades 93 par från Uppland och det verkliga beståndet uppskattades till cirka 225–275 par. Utöver inventeringen 1994 har ytterligare två i stort sett heltäckande inventeringar av arten genomförts i landskapet efter 1972. Dessa gjordes 1981 och 1988 och resulterade i en bedömning av beståndets storlek till 310–330 respektive 100–110 par. Svarthakedoppingen minskade således mycket kraftigt under främst 1980-talet, men nedgången har fortskridit, om än i avtagande omfattning, fram i våra dagar.

Nedgången hade dock inletts redan under andra halvan av 1970-talet. I Upplandsdelen av Stockholms län gjordes en nästan heltäckande inventering 1975 och på de lokaler som då hyste häckande par hade antalet minskat med 25 procent fram till 1981. Om vi antar att utvecklingen var likartad i hela Uppland, innebär det att det bör ha funnits hela 425 par i landskapet 1975 (Douhan 1989). Det innebär i så fall också att Regnell underskattade beståndets storlek efter inventeringen 1972. Detta är troligen en relativt sann bild av utvecklingen och arten har således minskat med hela 80 procent i Uppland från mitten av 1970-talet fram till mitten av innevarande årtionde.

Minskningen i Uppland har i och för sig varit mycket kraftig, men den skulle ha varit än större om det inte hade varit för de många konstgjorda vatten som har anlagts i landskapet under 1980- och 90-talen. Hade det inte varit för dessa nyanlagda vatten hade svarthakedoppingen idag varit nästan utgången som häckfågel i Uppland!

Västmanland. Inventeringsinsatsen har inte varit heltäckande, men de flesta troliga häckningslokaler har besökts. Resultatet var magert och endast fem säkra häckningar fördelade på tre lokaler registrerades. Utöver dessa har par observerats på ytterligare några lokaler under omständigheter som kan tyda på häckning. Med hänsyn taget till detta och att någon häckningslokal kan ha missats, kan det antas att det troligen häckade cirka 15 par i landskapet 1996 (Leif Lejdelin i brev, Thomas Pettersson muntl.)

Vid inventeringarna 1969 och 1972 rapporterades 81 resp. 59 häckande par och det antogs att det fanns 125–150 par i Västmanland 1972. Arten hade en stark position under 1970-talet, men därefter har nästan hela beståndet raderats ut. Resultatet från 1996 visar på en minskning i storleksordningen nästan 90 procent! De få par som finns kvar finns i den södra delen av landskapet medan den norra delen numera helt tycks sakna arten som häckfågel.

Värmland. Flertalet tidigare kända häckningslokaler besöktes vid åtminstone ett tillfälle och även om långt ifrån alla sjöar i landskapet inventerades, får inventeringen anses ge en någorlunda rättvis bild av artens status i Värmland. Slutresultatet blev fem häckande par på fyra lokaler samt ytterligare fem–sex sannolikt häckande par i tre vatten. Fem av dessa lokaler är tjärnar och sjöar medan två är dammar skapade av människan. Eftersom det troligen fanns ytterligare några häckande par på lokaler som aldrig blev besökta är det troligt att beståndets storlek var 10–15 par.

Vid föregående inventeringar rapporterades sju resp. sex par och det bedömdes att det fanns ett tiotal häckande par i Värmland 1972. Att arten skulle vara talrikare idag än i början av 1970-talet är inte troligt, snarare torde det vara så att beståndet underskattades något av Regnell. Det är således mer troligt att beståndet trots allt är mindre idag än på 1970-talet (Ulf T. Carlsson, i brev).

Dalarna. Inventeringsinsatsen var bristfällig och de häckningar som rapporterats, har i huvudsak kommit till kännedom tack vare den sedvanliga rapporteringen till Rrk. Det finns dock bara uppgifter om sex häckande par, därav fyra i Jan Mattsdammen vid Hötjärn. Året innan, 1995, rapporterades emellertid 16–17 häckande par och det är rimligt att tro att 1996 års resultat mer är följden av en bristande inventeringsinsats än en reell minskning mellan åren. Det är troligt att det därtill fanns ytterligare några häckande par på andra lokaler och en rimlig bedömning blir att det fanns 20–25 par i Dalarna 1996 (Joakim Ehrs muntl.)

De tidigare inventeringsåren rapporterades 13 resp. 8 par från Dalarna och Regnell uppskattade att här fanns 10–20 par. Denna bedömning anses dock idag som en klar underskattning. I och för sig hittades nya häckningslokaler under 1970- och 80-talen, men det var totalt sett inte så många par att beståndet kan ha ökat från 10–20 par 1972 till de 30–40 par som bedömdes finnas i början av 1990-talet (DOF. 1993). Beståndets storlek är i dag sannolikt mindre än vad det var 1972, men det är svårt att säga hur mycket mindre.

Gästrikland. Redan innan årets inventering fanns det goda kunskaper om vilka lokaler som tidigare hade haft häckande svarthakedopping och vilka andra vatten som var tänkbara häckningslokaler. Då det inte var möjligt att inventera samtliga vattensamlingar i landskapet, var föresatsen att i första hand klara av alla tänkbara häckningslokaler och i andra hand så många som möjligt av övriga vatten. Målsättningen kunde i stort uppnås och resultatet av inventeringen får anses väl spegla artens numerär och utbredning i Gästrikland.

Totalt hittades 44 par fördelade på 24 lokaler, samtliga belägna i Gävle kommun. Tretton lokaler hade bara ett häckande par vardera, medan sex hade vardera två. Flest, sex par, hade Toharen-Sikvik och Harkskärs båthamn med fyra par. Dessa två vatten är grunda vikar vid kusten och anmärkningsvärt är att hela 27 av de påträffade paren i landskapet häckade i bräckt vatten. Svarthakedoppingens etablering vid kusten inleddes i början av 1980-talet och är således ett relativt nytt fenomen. Längs kusten finns många andra till synes lämpliga häckningslokaler, men de par som finns häckar gärna flera tillsammans framför att sprida ut sig på andra lokaler.

Vid inventeringen 1969 rapporterades 49 par från Gästrikland och det verkliga beståndet bedömdes vara 50–75 par. På den tiden häckade många par i den västra delen av landskapet, men där har arten minskat kraftigt under senare tid och sannolikt finns arten ej längre kvar här som häckfågel. Efter årets inventering uppskattades det häckande beståndet till 65 par (Axbrink 1996) och det innebär ett i stort sett oförändrat antal jämfört med 1969. Artens försvinnande i väster har således nästan fullt ut kompenserats av en ökning i öster, i första hand på kustlokaler.

Hälsingland. Landskapet är rikt på sjöar och många av dem är tänkbara häckningslokaler. Tack vare en inventering av arten 1991 fanns det, redan innan årets inventering, goda kunskaper om vilka sjöar som i första hand åter skulle besökas. Utöver tidigare kända häckningslokaler har arten också eftersökts i många andra vatten och inventeringsinsatsen i Hälsingland får anses som god.

Sammanlagt hittades 104 par fördelade på 49 lokaler och flertalet vatten hade ett eller två par (26 resp. 12 lokaler). Flest par hade Ullsättjärnen, nio par, och Tunasjön, sju par, båda sjöarna belägna i Hudiksvall kommun. Det stora flertalet av häckningslokalerna är sjöar, inte sällan vegetationsrika skogssjöar. Några få par hittades också i grunda, vegetationsrika havsvikar.

Efter inventeringen 1991 uppskattades beståndet till cirka 150–200 par (Axbrink 1991), men senare erfarenheter har visat att denna bedömning var för hög. Axbrink (1996) nämner att arten har ökat något i Hälsingland under 1990-talet och att beståndet i nuläget bedöms ligga kring 140 par. Ökningen under senare år beror i första

hand på att arten har etablerat sig på nya lokaler, men också på att fler par har tillkommit i sjöar som hade häckande par redan 1991. Därtill har också ett fåtal nyetableringar skett i grunda vikar vid kusten.

Efter inventeringarna 1969 och 1972 bedömdes antalet häckande par till cirka 300–375 par och Hälsingland hade då det tätaste beståndet i landet. Även om svarthakedoppingen har ökat något under 1990-talet, har stammen mer än halverats jämfört med 1972.

Medelpad. Inventeringsinsatsen i Medelpad har varit god och så gott som samtliga lokaler som någon gång sedan 1950-talet rapporterats hysa häckande svarthakedopping har besökts. Totalt hittades 26-27 par på 14 lokaler, därav åtta med vardera ett par och tre med vardera två. Flest par hade Sticksjön med sex. Samtliga häckningslokaler utom en, konstgjord damm på travbana, är naturliga sjöar. Eftersom inventeringen inte var helt fullständig, finns ett visst mörkertal och det verkliga beståndet har bedömts till 35–40 par (Ingemar Marklund, i brev).

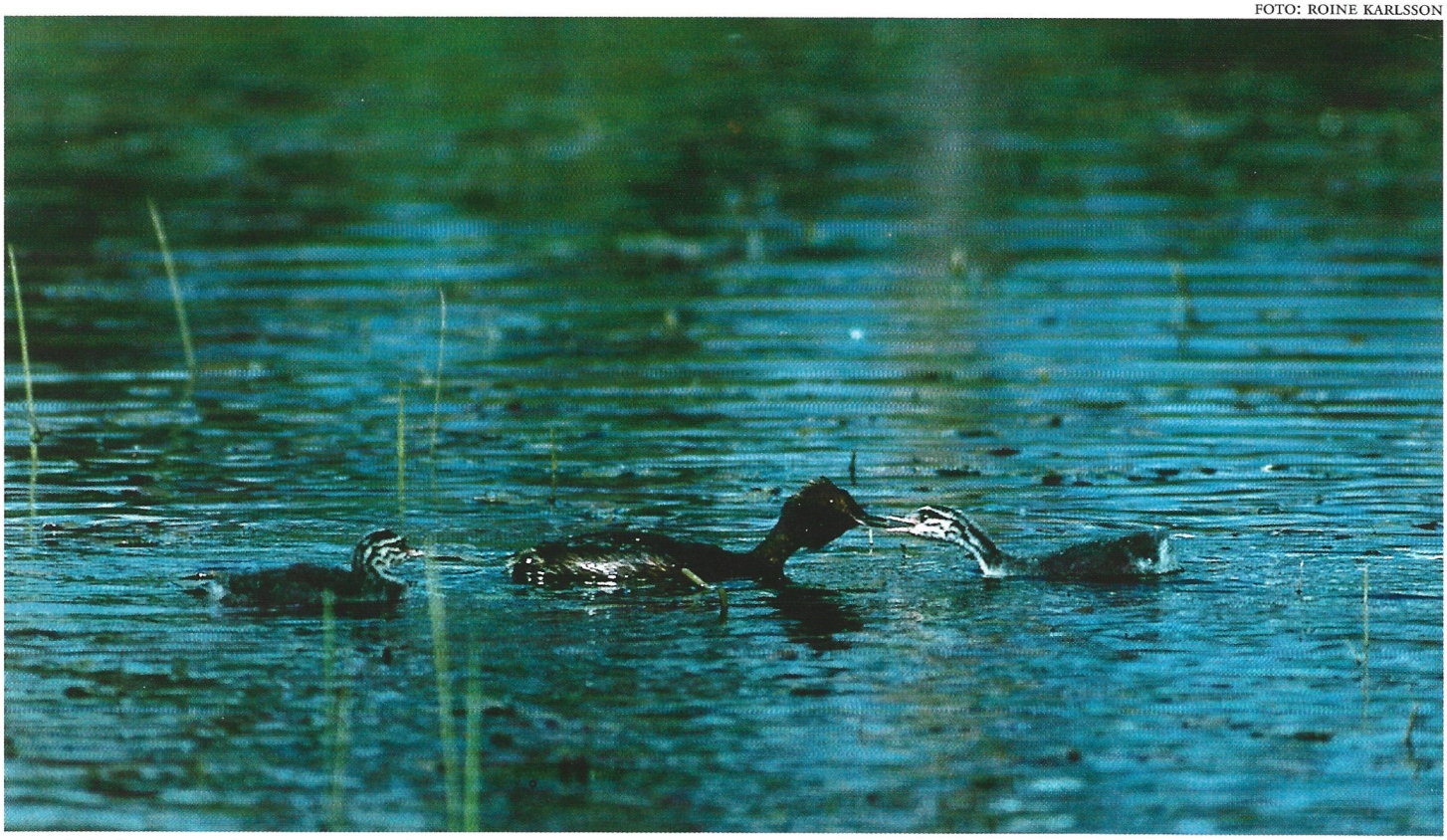
Vid de två inventeringarna kring 1970 rapporterades vardera 17 häckande par och beståndet uppskattades till 30–70 par. Ett resultat av 1996 års inventering är att man kan konstatera att många av häckningslokalerna från 1972 nu saknar svarthakedopping som häckfågel. I de flesta fall är det dock lokaler som tidigare bara hade något enstaka par (I. Marklund, i brev). Tyvärr finns det inga uppgifter om hur utvecklingen har varit mellan riksinventeringarna, men det förefaller troligt att den varit lik den i t.ex. Ångermanland. Det skulle i så fall innebära att det var en topp kring 1985, som sedan följdes av en nedgång. Om vi jämför beståndets storlek 1972 med 1996 är minskningen ej så stor, kanske i storleksordningen 10–25 procent.

Härjedalen. Från Härjedalen har inga som helst uppgifter inkommit, men arten tycks alltid ha varit en mycket fåtalig häckfågel i landskapet. Vid den förra riksinventeringen bedömdes antalet häckande par till 2–5 och i brist på annan kunskap får vi anta att det fortfarande finns lika många/få par.

Jämtland. Någon inventering att tala om har ej utförts i detta av ornitologer sparsamt befolkade samt till ytan stora och sjörika landskap. Totalt har det inkommit rapporter om elva häckande par på sju lokaler samt några spridda obsar från andra lokaler som eventuellt kan indikera häckning. Vid en mer ingående inventering 1992, registrerades sammanlagt 31 häckningar på 14 lokaler, men ej heller denna inventering var heltäckande. Samtliga lokaler med rapporterade häckningar är naturliga vatten (Bertil Roos, i brev).

Hur stort det reella beståndet var i Jämtland 1996 är omöjligt att säga. De få ornitologer som är aktiva i landskapet tycker sig inte ha

FOTO: ROINE KARLSSON

Svarthakedopping Podiceps auritus ***med ungar.***

märkt någon större numerär förändring under senare tid utan det förefaller som om arten håller ställningarna ganska väl. Efter föregående riksinventering bedömde Regnell att det fanns 90–125 häckande par och med hänsyn till det ovan anförda stannar då en mycket osäker gissning av beståndets storlek 1996 vid ungefär 100 par.

Ångermanland. Flertalet lämpliga sjöar innanför kusten har inventerats, medan många tänkbara häckningslokaler i den inre delen av landskapet ej har besökts. Därtill har arten ej eftersökts i fjärdar längs kusten, där det sedan tidigare är känt att det finns ett mindre antal häckande par (Kurt Holmqvist, i brev). I det stora hela får dock landskapet anses som förhållandevis välinventerat.

Totalt hittades 81–85 par på 43 lokaler och flertalet häckningslokaler hade endast ett (25 lokaler) eller två (10) par. Flest häckande par hade Norrsjön i Nordmalings kommun (8–10) och Rudsjön i Sollefteå (5–6). Många lokaler är små, vegetationsrika sjöar, ofta i anslutning till odlad mark, men i många fall också lite större sjöar med bladvass, säv och fräken. Utöver dessa naturliga sjöar häckade några få par i gamla konstgjorda dammar. Hur många par som häckar i de inre grunda delarna av djupt inskurna fjärdar visar ej inventeringen, men det bör ha varit 10–15 par. Med hänsyn till att samtliga sjöar ej har inventerats, och att det bland dessa finns sjöar som tidigare är kända häckningslokaler, samt att det finns några par vid kusten, bedöms det häckande beståndet i Ångermanland till 115–130 par.

De tidigare inventeringarna resulterade i 40 resp. 36 häckande par, men det verkliga beståndets storlek uppskattades till 70–110 par. Om denna bedömning var riktig innebär det att beståndet idag är större än vad det var 1972. Det förefaller troligt att det är så, men det handlar inte om någon linjär ökning under den tid som passerat mellan de två riksinventeringarna. Kurt Holmqvist berättar (i brev) att stammen ökade under 1970-talet och sannolikt var som störst kring mitten av 1980-talet, men att den sedan har minskat, framför allt under 1990-talet. Troligen fanns det så många som 150 par i landskapet när beståndet var som störst.

Västerbotten. Västerbotten har inventerats väl. Förhållandevis få, men ambitiösa, inventerare har lagt ned ett mycket omfattande arbete på att besöka ett stort antal lokaler i landskapet. I stort sett samtliga tidigare kända häckningslokaler har inventerats, men därutöver också många andra tänkbara lokaler för svarthakedopping.

Sammanlagt inräknades 125–126 par på 58 lokaler och även i Västerbotten hade flertalet vatten bara ett eller två häckande par. Flest hade Brånsjön i Vännäs kommun, åtta par, samt Gumbodatjärnen och Ilasjön i Robertsfors kommun med sju resp. sex par. Samtliga häckningslokaler utom en, en grund havsvik, är sjöar och flertalet är av eutrof karaktär.

Även om inventeringsinsatsen var god, finns det många sjöar som ej har besökts och bland dessa fanns det ytterligare ett antal som säkerligen hade häckande svarthakedopping. Aktiva lokala ornitologer som känner landskapets sjöar väl (Christer Olsson m.fl.) har utifrån sina samlade erfarenheter gjort en bedömning av hur stort det verkliga beståndet var 1996 och kommit fram till 165–170 par.

Olsson (1997) beskriver artens utveckling i Västerbotten enligt följande. En tydlig expansion under 1960- och 70-talen följdes av en stabilisering på en hög nivå, därefter en klar minskning under 1980-talet då de mindre goda häckningssjöarna, i huvudsak magra myrtjärnar, blev av med sina häckande par. I början av 1990-talet stannade den negativa utvecklingen av och beståndet har sedan i stort legat på en stabil nivå.

Vid inventeringarna 1969 och 1972 rapporterades 53 resp. 10 häckande par från landskapet. Dåtidens inventeringar var dock mycket bristfälliga, och Regnell bedömde det verkliga beståndets storlek till 80–125 par. Trots en minskande stam under 1980-talet, är således dagens 165–170 par klart fler än vad Regnell antog för åren kring 1970. Det är omöjligt att göra en bedömning av riktigheten i Regnells skattning, men den förefaller rimlig. Arten fortsatte att öka kraftigt under 1970-talet, kanske till 200–250 par, för att sedan drabbats av den ovan beskrivna negativa utvecklingen till dagens antal.

Norrbotten. Norrbotten är som bekant ett stort landskap med många sjöar, men också långt mellan fågelskådarna och någon regelrätt inventering har därför ej genomförts. Inför häckningssäsongen 1996 publicerades ett upprop i Fåglar i Norrbotten med en uppmaning till läsarna att rapportera förekomst av arten under häckningstid. Förhoppningen var att så många som möjligt av tidigare kända häckningslokaler skulle besökas.

Slutresultatet blev endast sex säkra häckningar i sammanlagt tre sjöar, medan arten i övrigt sågs på ytterligare fem lokaler under häckningstid. Den främsta lokalen i landskapet var Långsjön vid Jävrebyn i Piteå kommun där fyra kullar sågs. Samtliga lokaler med svarthakedopping under 1996 är sjöar, antingen av slättsjötyp eller mindre tjärnar med gungflystränder (Tord Gustafsson, i brev).

Rapporteringen ger ej en rättvis bild av artens status i landskapet, men Gustafsson (1997) har kompletterat resultatet från 1996 med uppgifter från den spontana rapporteringen till Rrk tidigare under 1990-talet. Därtill har han tagit med uppgifter från den pågående atlasinventeringen i Norrbotten och kommit fram till att det i nuläget sannolikt häckar cirka 15 par, ett tiotal i kustlandet och en handfull i inlandet.

Ej heller inventeringarna 1969 och 1972 var heltäckande och Regnell gjorde bedömningen att det då fanns i storleksordningen 60–100 häckande par. Om vi gör en jämförelse mellan beståndets bedömda storlek 1972 med årets uppskattning, finner vi att svarthakedoppingen uppenbarligen har minskat mycket kraftigt under senare år. Även om minskningen kanske inte är fullt så stor som ovan redovisade siff-

ror visar, är det helt klart att det skett en rejäl nedgång i antal häckande par. Den största minskningen tycks ha ägt rum i slättsjöar vid kusten (Tord Gustafsson, i brev).

Lappland. I Lappland har ingen regelrätt inventering genomförts och det är väl ej heller något som är möjligt i praktiken. Man har istället genom upprop i de regionala tidskrifterna försökt få in uppgifter, men detta har endast resulterat i ett fåtal rapporter om häckande par. Dessa är fördelade på de fem lappmarkerna enligt följande; en häckning i Åsele, vardera en häckning på tre lokaler i Lycksele, ingen i Pite, vardera en häckning på tre lokaler i Lule samt häckningar på tre lokaler i Torne lappmark.

Dessa uppgifter berättar givetvis inte sanningen om artens numerär och utbredning i Lappland och det är ej, utifrån bara dessa, möjligt att göra ens en grov skattning av beståndet. Gustafsson (1997) och Rune (1997) har dock med utgångspunkt från den samlade rapporteringen till respektive Rrk under 1980- och 90-talen bedömt beståndets storlek i Lappland till omkring 50 par; ca. fem i Åsele, ca. 15 i Lycksele, tre i Pite, ca. 15 i Lule och ett dussin i Torne lappmark.

Regnell erhöll rapporter om 11 resp. 13 häckande par 1969 och 1972, flertalet i den norra fjällkedjan samt i anslutning till landskapsgränsen i sydost. Rapporteringen var även då mycket ofullständig. Det saknades rapporter från stora områden, och han uppskattade det häckande beståndet grovt till mellan 40 och 90 par.

Häckande svarthakedopping tycks vara en relativt ny företeelse i både Åsele och Lycksele lappmarker. I den förra var den enligt uppgift (Rune 1997) ännu ej ens observerad vid tidpunkten för den föregående riksinventering. Här är arten även idag mycket fåtalig medan den under 1990-talet har etablerat sig på flera nya lokaler i Lycksele lappmark. Det förefaller sannolikt att arten var en mycket fåtalig häckfågel i den södra delen av Lappland kring 1970.

I de tre nordliga lappmarkerna är det minst lika svårt att säga något om beståndsutvecklingen mellan de två riksinventeringarna. Då som nu fanns en stor del av Lapplands häckande par i Lule och Torne lappmarker och nu tycks sjöarna i Kirunatrakten ha de flesta paren. Samtidigt finns det emellertid rapporter som säger att arten har försvunnit som häckfågel vid Abisko (Gustafsson 1997).

Det är i stort sett omöjligt att ha någon uppfattning om artens utveckling i Lappland mellan riksinventeringarna. Om vi utgår från att bedömningarna av beståndets storlek 1972 och 1996 i stora drag är riktiga, innebär det att svarthakedoppingens numerär inte har förändrats särskilt mycket.

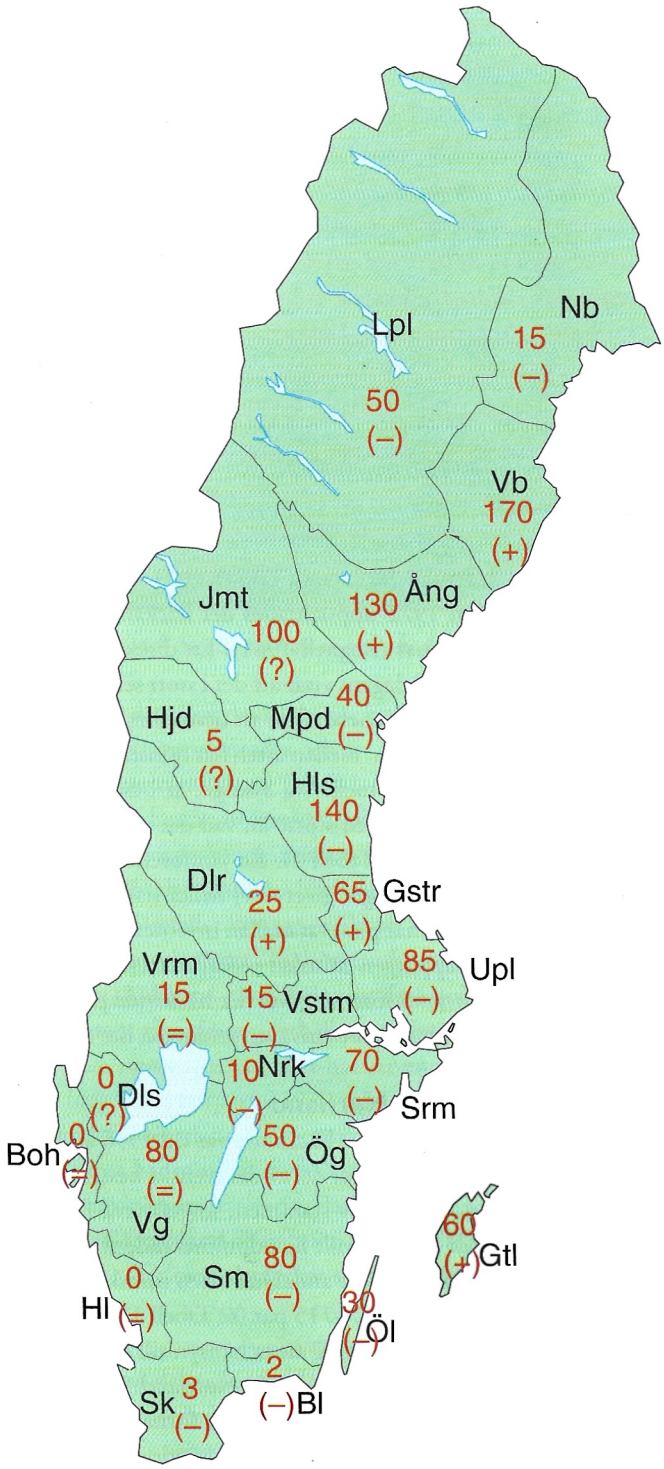
Sverige totalt

Med utgångspunkt från den ovan redovisade sammanställningen över antalet häckande par i respektive landskap kan vi konstatera att det uppskattningsvis häckade 1150–1250 par svarthakedopping i Sverige i mitten av 1990-talet (se Tabell 1). Av tabellen kan vi också se att arten häckar i flertalet landskap och att det bara är Halland, Bohuslän och Dalsland, kanske även Skåne, som helt saknar den som häckfågel. En närmare granskning av tabellen visar dock att även andra landskap i främst väst–sydväst har få par och det är således uppenbart att arten i huvudsak har en nordlig och ostlig utbredning i landet.

Flest par hade Västerbotten med 165–170 par. Här har inventeringsinsatsen varit mycket god och det är helt klart att det redovisade resultatet är väl underbyggt. Med så många par i Västerbotten är det förvånande att Norrbotten bara har redovisat 15 häckade par. Även

Landskap	Antal par 1972	Andel av beståndet i procent	Antal par 1996	Andel av beståndet i procent	Förändring 1972–1996 i procent
Skåne	2–5	<1	1–3	<1	57
Blekinge	2–5	<1	1–2	<1	43
Småland	200–275	10,8	60–80	5,9	29
Öland	45–55	2,3	30	2,5	60
Gotland	45–50	2,2	55–60	4,8	121
Halland	0		0		
Bohuslän	0		0		
Dalsland	0–2	<1	0		
Västergötl.	70–80	3,4	70–80	6,3	100
Östergötl.	250–275	11,9	50	4,2	19
Götaland	*614–747*	*31*	*267–305*	*24*	*42*
Närke	40–60	2,3	10	0,8	20
Södermanl.	150–175	7,4	60–70	5,4	40
Uppland	225–275	11,3	80–85	6,9	33
Västman.	125–150	6,2	15	1,3	11
Värmland	10–15	0,6	10–15	1,0	100
Dalarna	10–20	0,7	20–25	1,9	150
Svealand	*560–695*	*28*	*195–220*	*17*	*33*
Gästrikl.	50–75	2,8	65	5,4	104
Hälsingl.	300–375	15,3	140	11,7	41
Medelpad	30–70	2,3	35–40	3,1	75
Härjedalen	2–5	<1	2–5	<1	?
Jämtland	90–125	4,9	(100)	(8,4)	?
Ångermanl.	70–110	4,1	115–130	10,3	136
Västerbott.	80–125	4,6	165–170	14,0	163
Norrbotten	60–100	3,6	15	1,3	19
Lappland	40–90	2,9	50	4,2	77
Norrland	*722–1075*	*41*	*687–715*	*59*	*78*
Totalt	**1896–2517**	**100**	**1149–1240**	**100**	**54**

Tabell 1. Det bedömda antalet häckande par av svarthakedopping i Sverige vid riksinventeringarna 1972 och 1996.

Maximala antalet häckande par av svarthakedopping per landskap under riksinventeringen 1996. Inom parentes visas utvecklingen sedan den förra riksinventeringen 1972, + anger ökning, – minskning och = oförändrat antal par.

om det finns mycket i övrigt att önska vad gäller inventeringens omfattning i Norrbotten, anser lokala ornitologer med kunskap om artens förekomst det rimligt med ett bestånd av den angivna storleksordningen. I det vidsträckta Lappland finns arten i samtliga lappmarker, men arten är totalt sett ganska sparsamt förekommande. Ingen regelrätt inventering har utförts, men ornitologer "på plats" gör bedömningen att här finns kanske ca. 50 par.

Även Jämtland lider brist på fågelintresserade och ingen inventering har utförts. Det är därför mycket svårt att skatta beståndets storlek, och de 100 par som finns redovisade för landskapet bygger på svag grund. Från grannen i söder, Härjedalen, har över huvud taget inga uppgifter inkommit, men arten tycks alltid ha varit fåtalig i detta landskap. Antalet häckande par har därför skattats till högst fem.

Vad gäller övriga Norrland tycks det vara så att åtminstone Ångermanland och Hälsingland hyser goda bestånd. Något sämre beställt är det med Medelpad och Gästrikland, men om man beaktar att dessa är mindre till ytan är bestånden här trots allt relativt starka. Sammantaget för Norrland innebär det att här fanns 687–715 par, tre femtedelar av landets svarthakar.

I Svealand hade de två ostligaste landskapen, Uppland och Södermanland, flest par medan övriga över lag hade få eller mycket få häckande par. Mest anmärkningsvärt var att till Uppland närbelägna Västmanland endast hade ett femtontal par. Man måste dock beakta att Västmanland till stor del består av skog medan Uppland och Södermanland har mer jordbruksbygd med många näringsrika sjöar. Det totala antalet häckande par i Svealand stannar vid 195–220 par, en sjättedel av rikets bestånd.

I Götaland var det Väster- och Östergötland, Småland samt Gotland som hade flest par. Att Västergötland, trots sitt relativt västliga läge, hade så förhållandevis många par, berodde till stor del på att nära hälften av landskapets svarthakedoppingar fanns i fågeleldorado Hornborgasjön. Här har arten ökat kraftigt under senare tid i takt med de åtgärder som vidtagits för att återskapa en fågelsjö.

Att inte Östergötaland med sitt Tåkern hade fler par är kanske förvånande för den som har resultatet från föregående riksinventering i minnet, men som kanske inte har följt artens utveckling i sjön sedan dess. Tåkern var den sjö i landet som hade i särklass flest par 1972 och beståndet uppskattades till smått fantastiska 125 par. Därefter har arten dock minskat fortlöpande och 1996 var det första året som sjön helt saknade den som häckfågel! Trots att flera av landskapen i Götaland saknade arten som häckfågel fanns här fler par än i Svealand, 267–305, en fjärdedel av Sveriges häckande par.

Häckningsbiotop

Svarthakedoppingen häckar företrädesvis i insjövatten, men är ej strikt bunden till någon särskild kategori av vattensamling. Flertalet par

häckar dock i sjöar av olika slag, men gemensamt för många häckningssjöar är att de ofta är relativt små, grunda samt mer eller mindre vegetationsrika. Att arten ofta förekommer i vegetationsrika sjöar beror troligen inte på växtligheten i sig, även om den ger ett visst skydd, utan på att dessa sjöar är näringsrika och därmed ofta har god tillgång på föda.

Även om vegetationen ofta är rik i sjöar där svarthaken häckar, särskilt i den södra delen av landet, finns det många exempel på häckningssjöar, framför allt i Västerbotten och andra delar av Norrland, som är relativt näringsfattiga och ofta saknar nämnvärd växtlighet. I Lappland häckar arten så långt norrut som vid Kiruna och har åtminstone tidigare häckat även vid Abisko. Många av häckningssjöarna i Norrland är belägna i skogsmark och får därmed inget nämnvärt tillskott av näring från omkringliggande mark. De tidigare häckningssjöarna vid Abisko är att karakterisera som fjällsjöar.

Även i den mellersta och södra delen av landet häckar svarthakedoppingen ofta i små skogssjöar, men i dessa är vegetationen vanligtvis mer utbredd. Humusrika skogssjöar utan växtlighet har sällan arten som häckfågel. Detsamma gäller större sjöar som vanligtvis är ganska djupa och ofta av klarvattenkaraktär. En annan typ av naturliga insjövatten med häckande svarthakedopping är vattenfyllda kärr och andra småvatten. Flertalet häckningslokaler tillhörande denna kategori finns på Öland och Gotland.

Svarthakedoppingen förekommer dock inte bara i naturliga insjövatten. Under senare år har den i allt större utsträckning etablerat sig i de många konstgjorda vattensamlingar som har skapats av människan, framför allt i mellersta Sverige. Här har i första hand många viltvatten skapats med det uttalade syftet att gynna bland annat fågellivet. Många av dessa viltvatten hyser häckande svarthake och detsamma gäller de dammar som har skapats på många av de golfbanor som har anlagts under senare tid. Golfbanedammarna är många gånger att anse som viltvatten även om de i huvudsak har skapats för att göra golfbanorna mer attraktiva för de som spelar golf. Andra typer av vatten som också har skapats av människan och som kan hysa häckande svarthake är bl.a. ler- och grustag, märgelgravar och bevattningsdammar. I den mellersta delen av landet hyser de konstgjorda vattnen numera en stor andel av det häckande beståndet. I Uppland finns i nuläget bara 25 procent av beståndet i naturliga sjöar.

Konstgjorda insjövatten hyser således ofta häckande svarthakedopping, men det gäller också de en gång så fågelrika slättsjöar som man under senare tid har försökt återge den fågelrikedom som de en gång hade. Paradexemplet från 1996 är Hornborgasjön med sina 16 häckande par. Sjön saknade under många år arten som häckfågel och det var först efter de åtgärder som under senare år har genomförts vid sjön som arten har återinvandrat. Annars är det genomgående så att de slättsjöar i södra och mellersta Sverige som in på 1960-talet hyste häckande par, numera nästan utan undantag saknar arten som häckfågel. Tåkern och Mälaren är de mest uttalade exemplen i den vägen.

Huvudparten av det häckande beståndet påträffas i inlandet, men det finns också par som häckar i bräckt vatten längs ostkusten. Här förekommer de i grunda, skyddade vikar som i mycket påminner om näringsrika sjöar. Denna häckningsbiotop är inte ny, men antalet par som häckar här tycks ha ökat under senare år. Det gäller framför allt Gästrikland som i nuläget har så många som hälften av landets kusthäckande par. Andra landskap som hyser ett fåtal kusthäckande par är Norrbotten, Ångermanland, Hälsingland och Uppland. Totalt sett utgör dessa par dock bara en liten del av landets bestånd.

Beståndsökningen vid kusten av framför allt Gästrikland har sin motsvarighet på andra sidan Ålands hav. På liknande lokaler kring Åland har arten ökat kraftigt under de senaste tio åren och det förefaller troligt att etableringen har med eutrofieringen att göra.

Vad har hänt sedan förra riksinventeringen?

Vid riksinventeringen 1972 uppskattades det häckande beståndet i Sverige till 1900–2500 par (Regnell 1981). En direkt jämförelse av beståndets storlek då med dagens visar att det i stort sett har halverats på ett kvarts sekel, men det innebär inte att utvecklingen varit likformig över hela landet. Tvärtom; medan arten har minskat mycket kraftigt på många håll, främst i mellersta Sverige, är beståndet i andra delar av landet idag till och med större än vad det var 1972, i första hand i delar av Norrland (se Tabell 1). En jämförelse av antalet par 1972 med antalet par idag säger givetvis ej heller något om utvecklingen under den tid som har passerat mellan inventeringarna. I själva verket har svarthakedoppingen minskat sedan mitten på 1980-talet även i de delar av Norrland som idag har fler häckande par än 1972. Det finns därför anledning att beskriva utvecklingen lite närmare.

Norrland

Med tre femtedelar av totalantalet häckande par vid 1996 års inventering hade Norrland en mycket stor del av det svenska beståndet. Även 1972 fanns här en stor del av av stammen, ungefär två femtedelar, men Norrland hade då en inte fullt lika dominerande ställning som idag. Trots en numera klart större andel har arten minskat i reella tal även här, från 722–1075 till 687–715 par (se Tabell 1).

Det finns emellertid all anledning att ta hänsyn till de stora felkällor som finns i de redovisade resultaten från Norrland. Flera landskap blev mycket bristfälligt inventerade 1996 och förhållandet var detsamma även 1972. De bedömda antalen häckande par i respektive landskap är många gånger löst grundade. Det finns dock ingenting som nu, tjugofem år senare, i stort talar emot de bedömningar som Regnell (1981) gjorde då, möjligen med undantag för Norrbotten och kanske än mer för Hälsingland.

FOTO: ROLF KÅSJÖ

I Östergötland och Småland har svarthakedoppingen Podiceps auritus *minskat med hela 81 resp. 71 procent sedan 1972.*

Sannolikt är det så att det häckande beståndets storlek i Norrbotten och Hälsingland överskattades och att arten således inte har minskat fullt lika mycket som talen i Tabell 1 visar. Det som främst talar för denna slutsats är beståndsutvecklingen i Västerbotten och Ångermanland. Även om arten har minskat också i dessa två landskap sedan mitten på 1980-talet är antalet häckande par idag klart fler än vad det var 1972. Det förefaller inte sannolikt att svarthakedoppingen skulle ha minskat så mycket mer i Hälsingland och Norrbotten.

För övriga landskap i Norrland tycks det i nuläget inte finnas något som talar emot riktigheten i erhållna resultat. Av detta följer i så fall att arten har minskat något eller har ett ungefär lika stort häckande bestånd idag som i början av 1970-talet. Om vi antar att det häckande beståndet i Norrland delvis överskattades 1972 innebär det att beståndet inte har minskat med så mycket som 22 procent (se Tabell 1) och att nedgången har varit relativt liten. Anmärkningsvärt är att beståndet i Gästrikland är ungefär lika stort idag som 1972, medan arten har minskat med så mycket som två tredjedelar i Uppland.

Svealand

Svealand är den del av landet där svarthakedoppingen minskat mest mellan riksinventeringarna, från 560–695 häckande par till endast 195–220. Det innebär att nära två tredjedelar av beståndet har försvunnit under denna förhållandevis korta tidsperiod. I Västmanland har nedgången varit allra störst, från 125–150 par till endast ca. 15, dvs. en minskning med så mycket som nära 90 procent. I Närke, Södermanland och Uppland har nedgången inte varit fullt lika omfattande, men trots allt legat kring 60 till 80 procent. Värmland och Dalarna hade då som nu förhållandevis få häckande par, men här ligger antalet kvar på i stort sett samma nivå idag, för Dalarna t.o.m. något högre, än 1972.

Tabell 1 redovisar bara bedömt antal häckande par 1972 och 1996 och säger ingenting om beståndsutvecklingen däremellan. Att utvecklingen ej har varit likformig är helt klart. Svealand är betydligt mer tättbefolkat än Norrland och antalet fågelintresserade är därför också klart fler. En följd av detta är att vi vet mer om utvecklingen i Svealand under tidsperioden mellan de två riksinventeringarna. Vi vet bland annat att svarthakedoppingen ökade i åtminstone Närke och Uppland, sannolikt också i Södermanland, under en stor del av 1970-talet och att det var först därefter som nedgången inleddes. Det innebär således att beståndet var större i slutet av 1970-talet än 1972 och att minskningen från beståndstoppen fram till idag har varit än kraftigare och har ägt rum under en kortare tidsperiod än de 24 år som passerat mellan riksinventeringarna.

Götaland

Även i Götaland har svarthakedoppingen minskat kraftigt, från 614-747 häckande par till 271–300, en minskning med ungefär 55 procent. Nedgången har varit särskilt påtaglig i de två landskap som bedömdes ha flest par 1972, i Östergötland och Småland. Här har minskningen varit så stor som 81 resp. 71 procent (se Tabell 1). Även på Öland har arten minskat, men jämfört med föregående förhållandevis måttliga 40 procent.

FOTO: ROINE KARLSSON

Svarthakedoppingen Podiceps auritus inleder ofta ruggningen innan ungarna blivit självständiga.

Halland och Bohuslän saknade då som nu arten som häckfågel och antalet häckande par i Skåne, Blekinge och Dalsland var vid båda inventeringarna i stort sett försumbart. Ett landskap som hade relativt många häckande par 1972 men där beståndsutvecklingen varit markant avvikande från andra landskap i Götaland med många par 1972 är Västergötland. Här fanns 70–80 par 1972 och beståndet bedömdes vara lika stort även 1996. Det har dock hänt mycket även i Västergötland i mellanperioden. Vid den förra inventeringen registrerades flertalet par i sjöar, men 1996 var det bara ett tiotal par som fanns i naturliga insjövatten. Övriga par häckar numera i viltvatten och andra konstgjorda vattensamlingar. Även den av människan kraftigt omdanade Hornborgasjön med sina 18 häckande par bör kanske idag föras till den kategorin.

Gotland är det enda landskap i södra Sverige där arten helt klart har ökat från 1972 till 1996. Ökningen kan till och med vara större än de drygt tjugo procent som redovisas i Tabell 1. Lokala ornitologer gör bedömningen att Regnell troligen överskattade beståndets storlek 1972 och att ökningen kan vara så stor som 30–40 procent. Svarthakedoppingen har dock minskat mycket kraftigt i naturliga vatten, och flertalet av dagens par häckar i konstgjorda vattensamlingar som inte fanns 1972.

Bakomliggande orsaker till beståndsutvecklingen

Det är vanligtvis mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att fastställa orsaken till ett visst förlopp i naturen, t.ex. varför en art plötsligt ökar eller minskar. Ofta är det flera faktorer som samverkar och det kan vara svårt att ens komma på rätt spår. Att säga vad som ligger bakom beståndsutvecklingen hos svarthakedoppingen i Sverige sedan 1970-talet är därvidlag inget undantag. Att utvecklingen därtill skiljer sig mycket från landsända till landsända gör inte det hela lättare. Några exempel på mer eller mindre sannolika eller möjliga orsaker kommer att diskuteras nedan.

Biotopförändringar till följd av övergödning

Vid tidpunkten för den föregående riksinventeringen häckade nästan alla svarthakedoppingar i naturliga vattensamlingar, företrädesvis i sjöar av olika slag, inte bara mindre skogssjöar utan även i näringsrika slättsjöar. Redan då hade den börjat minska i slättsjöarna och det var också här som övergödningen först var uppenbar. Till följd av den näring som tillförts från omkringliggande åkermark hade de börjat växa igen med våldsam fart. Vanligtvis är det tät och högvuxen vass som tagit över på den öppna vattenytans bekostnad. Många av de slättsjöar som fortfarande på 1960-talet hade en relativt stor öppen vattenyta, är idag helt igenvuxna. Denna förändring är i högsta grad synlig för ögat och de fågelintresserade som sedan 1960-talet regelbundet har besökt sådana sjöar kan intyga att så är fallet. Det ligger därför nära till hands att misstänka att biotopförändringar till följd av övergödning ligger bakom artens försvinnande från dessa sjöar.

Det är inte lika lätt att föreslå övergödning som orsak till att arten har minskat eller helt försvunnit även från andra sjöar. Den vanligaste typen av häckningssjö är fortfarande den grunda sjön, ofta ganska liten och belägen i eller i anslutning till skogsmark. De var redan

tidigare ganska vegetationsrika men har inte förändrats särskilt mycket fram till idag. Här är den synliga biotopförändringen således inte lika uppenbar som i slättsjön. Att det kanske inte finns några direkt för ögat synbara förändringar av en sjö innebär dock inte nödvändigtvis att det inte har skett några. Det kan ha hänt mycket under vattenytan som är omöjligt att se utan en närmare undersökning. Att även skogssjöar kan drabbas av övergödning vet vi, men då är det vanligtvis(?) till följd av kvävenedfall från luften. Kanske kan kvävetillskott orsaka vegetationsförändringar under vattnet som, direkt eller indirekt, påverkar svarthakedoppingen negativt, men om detta vet vi ingenting.

Man måste dock beakta att även om svarthakedoppingen har minskat kraftigt i denna sjötyp i södra och mellersta Sverige så är antalet häckande par i liknande sjöar i delar av Norrland fler idag än 1972. Detta kan förefalla motsägelsefullt, men det kan kanske trots det vara övergödningen som är orsaken. Kan det möjligen vara så att sjöarna i Västerbotten och Ångermanland ännu inte fullt ut har drabbats av övergödningens effekter? Ett mindre tillskott av näring till en sjö där relativt stabila förhållanden varit rådande har kanske inledningsvis bara positiv inverkan på produktionen. I detta skede gynnas kanske svarthakedoppingen och det är först i ett senare skede som ett fortsatt tillskott av näring får negativa konsekvenser. Sjön växer igen, fisktillgången ökar med konkurrens om födan som följd, etc. Att arten under de senaste åren har minskat även i Västerbotten och Ångermanland kan betyda att övergödningen nu har kommit längre och därmed börjat få negativa effekter. Kanske är det för övrigt så att svarthakedoppingen är en så kallad succesionsart, dvs. en art som bara förekommer i en sjö då den är i ett visst utvecklingsstadie.

Födotillgång och konkurrens om tillgängliga resurser

Orsakerna till varför svarthakedoppingen har minskat eller helt försvunnit från sjöar som till det yttre inte har förändrats nämnvärt, måste sannolikt i första hand sökas under vattenytan. En ökad tillförsel av näring till en sjö ger effekter inte bara på vegetationen utan också på djur- och insektlivet i vattnet. Dessa förändringar är svåra att följa utan mer ingående studier och det kan säkerligen ha skett stora förändringar utan att vi direkt kan skönja dem med ögat. Förändringar i tillgången på fisk och/eller insekter kan dock indikeras av förändringar i bland annat häckfågelfaunan.

Är tillgången på fisk av lämplig storlek god klarar den vuxna doppingen sig säkert utmärkt, medan en god förekomst av vatteninsekter är avgörande för häckningsresultatet eftersom ungarna i huvudsak lever av denna typ av föda. En ökad förekomst av vatteninsekter borde teoretiskt gynna svarthakedoppingen, men i praktiken kanske det inte är så att det är just dess ungar som i första hand kan dra nytta av den. Även andra arter lever till stor del av insekter och det har visat sig att fiskförekomsten kan öka mycket kraftigt till följd av en ökad produktion av vatteninsekter. Det har mycket riktigt också visat sig att det råder näringskonkurrens mellan fisk och fågel, t.ex. mellan ruda och svarthakedopping, och det tycks vara så att den senare kommer till korta i vatten där rudan är talrik. I sjöar med täta bestånd av ruda är häckningsutfallet ofta mycket dåligt och av detta följer att arten minskar eller helt försvinner som häckfågel (Andersson 1981).

Predation

En ökad predation kan få allvarliga följder för en art, men vi vet inte om detta eventuellt kan vara en bidragande orsak till att svarthakedoppingen har minskat. Exempel på bevingade predatorer som kan ha negativ inverkan på förekomsten är t.ex. kråka och duvhök. Kråkan rensar bon på ägg och kanske även tar någon unge, medan den senare kan ta någon vuxen dopping som byte. Predation från duvhök och andra rovfåglar har dock rimligtvis en ytterst marginell inverkan på beståndet av svarthakedopping, medan kråkan utgör ett allvarligare hot. I vilken utsträckning den senare eventuellt skulle ha bidragit till nedgången är okänt. Det förefaller dock inte särskilt sannolikt att den skulle ha haft någon större betydelse.

Även däggdjur som räv, grävling och mink tar sin tribut, men predation från de två första kan rimligtvis inte ha någon större inverkan. Minken utgör då ett betydligt allvarligare hot genom att företrädesvis leva i och vid vatten. Den är ett mycket effektivt rovdjur och tar säkerligen både ägg, ungar och vuxna fåglar, men vi vet ej i vilken omfattningen.

Glupska gäddor är också ett hot mot de flesta sjöfåglars ungar, men stora gäddor utgör också en reell fara för vuxna svarthakedoppingar. Det finns exempel på hur sjöfågelungar plötsligt har försvunnit för alltid med ett plask och säkerligen är det då i de flesta fall en gädda som ligger bakom dådet.

Predatorer på ägg, ungar och vuxna svarthakedoppingar finns, men i vilken omfattning dessa påverkar beståndet och om predationen eventuellt har ökat under senare tid, vet vi inte. Minken har otvetydigt ökat, men om det har haft någon avgörande betydelse för att svarthakedoppingen har minskat förefaller inte troligt. Slutsatsen blir att predation givetvis förekommer, men att den sannolikt inte har haft någon större skuld till att svarthakedoppingen har minskat.

Skrattmåsens försvinnande

Det har också spekulerats i att skrattmåsens försvinnande kan ha bidragit till den negativa beståndsutvecklingen hos svarthakedoppingen. Tidigare häckade skrattmåsen kolonivis i slättsjöar där det också fanns svarthakedopping. Den senare placerade ofta sitt bo i skrattmåskolonin och drog därmed nytta av det skydd som måsarna utgjor-

de mot predatorer. Båda arterna försvann ungefär samtidigt från slättsjöarna och det låg nära till hands att dra slutsatsen att svarthakedoppingen försvann därför att den gick miste om det indirekta skydd som skrattmåsarna gav. Det förefaller dock mer sannolikt att båda arterna försvann till följd av andra, mer svårgripbara, orsaker och att dessa började få större inverkan under 1960-talet.

Etablering i nya häckningsbiotoper

I delar av främst Mellansverige har svarthakedoppingens försvinnande från många häckningssjöar delvis kompenserats av att den istället har börjat häcka i många av de konstgjorda vattensamlingar som har anlagts under senare år. Det är viltvatten, golfbanedammar, bevattningsdammar, etc. Dessa nyskapade vattensamlingar attraherar ofta svarthakedoppingar och redan efter några få år kan förvånansvärt många par ha etablerat sig på en liten yta. Det är uppenbart att dessa nyanlagda vattensamlingar passar arten mycket väl och häckningsresultatet är ofta mycket bra, avsevärt mycket bättre än i naturliga sjöar.

Anledningen till att svarthakedoppingen dras till konstgjorda insjövatten är att de ofta saknar fisk och att tillgången på vatteninsekter därför är god. Det finns gott om föda för ungarna och reproduktionen är därför vanligtvis mycket god (ett avgörande bevis för att det råder födokonkurrens mellan fisk och fågel?). Det har dock visat sig att svarthakedoppingen i en del konstgjorda vatten minskar eller helt försvinner efter några år, och då kan det ha berott på att fisk har vandrat in. En annan orsak kan vara att inget nytillskott av näring har tillförts viltvattnet efter det att den näring som fanns i den överdämda marken är förbrukad och att produktionen i vattnet därför går ned. Antalet häckande par kan således snart minska i antal även om ingen fisk finns i ett viltvatten.

Dammar som förblir fisktomma och till vilka det kontinuerligt tillförs ny näring drabbas vanligtvis inte av denna nedgång. Bra exempel på detta är de dammar som skapats på golfbanor och som får tillförsel av näring från de gödslade gräsmattorna. I dessa vatten fortsätter svarthakedoppingen att häcka med flera par år efter år och ungproduktionen är ofta mycket god. Även en restaurering av en igenvuxen sjö kan ha en mycket positiv effekt på fågellivet.

Dessa konstgjorda insjövatten har mycket stor betydelse för fågellivet och inte minst för svarthakedoppingen. Hade det inte varit för dessa skulle arten ha minskat avsevärt mycket mer i många landskap i främst den mellersta delen av landet och den skulle ha varit nästan försvunnen som häckfågel från t.ex. Uppland.

Förändringar orsakade av faktorer utanför häckningstid

Svarthakedoppingen kan ha minskat också på grund av orsaker som inte kan relateras till häckningslokalerna. Det kan vara förändringar i miljön längs flyttningsvägarna och/eller i övervintringsområdena. Arten lär i första hand övervintra i marin miljö, men det tycks inte finnas någon kunskap om var de svenska svarthakedoppingarna övervintrar. Enligt litteraturen finns arten vintertid längs nordvästra Europas kuster, från Holland upp till Norge. Därtill uppskattas det finnas närmare 2000 övervintrande i södra Östersjön (Durinck m.fl. 1994).

Att jakt utanför häckningstid skulle vara ett hot förefaller ytterst osannolikt och det är ej heller troligt att svarthakedoppingen utgör någon större bifångst vid fiske. Oljeutsläpp är givetvis en allvarlig fara, särskilt ett stort sådant i ett område där det finns många övervintrande. Dessa är dock inte så vanliga, men frågan är vad de små oljespill som regelbundet förekommer längs kusterna har för inverkan på beståndet. Om detta finns det veterligen inga kunskaper. Sammanfattningsvis kan sägas att vi vet i stort sett ingenting om vad som händer våra svarthakedoppingar under den tid de vistas utanför häckningslokalerna.

Ett tack till Martin Tjernberg för värdefulla synpunkter på manuskriptet.

BILL DOUHAN
Rönnby, 741 94 Knivsta

Referenser

Andersson, G. 1981. Fiskars inverkan på sjöfågel och fågelsjöar. *Anser* 20: 21–34.
Axbrink, M. 1991. Inventering av skrattmås och svarthakedopping i Hälsingland 1991. *Fåglar i X-län* 22: 121–134.
Axbrink, M. 1996. Inventering av svarthakedopping i Gästrikland och Hälsingland 1996. *Fåglar i X-län* 27: 118–128.
Carlsson, L. & Wallin, M. 1997. Svarthakedoppingen på Öland. *Calidris* 25: 141–147.
DOF. 1993. *Dalarnas fåglar.* 2:a uppl. Avesta.
Douhan, B. 1989. Svarthakedoppingen i Uppland 1988. *Fåglar i Uppland* 16: 13–27.
Douhan, B. 1995. Svarthakedoppingen i Uppland '94. *Fåglar i Uppland* 22: 7–18.
Durinck, J., Skov, H., Jensen, F.P. & Pihl, S. 1994. *Important marine areas for wintering birds in the Baltic Sea.* EU DG XI research contract no. 2242/90-09-01. Ornis Consult report 1994, 110 pp.
Gustafsson, T. 1997. Svarthakedoppingen i Norrbotten. *Fåglar i Norrbotten* 16: 91–93.
Hjelm, O. & Nordström, B. 1997. Svarthakedoppingen i Östergötlands län 1996 - utbredning och numerär. *Vingspegeln* 16: 2–9.
Johansson, R. 1997. Svarthakedoppingen i Kronobergs län – Slutrapport från riksinv. 1996. *Milvus* 27 (2): 11–15.
Jägerskiöld, L.A. & Kolthoff, G. 1926. *Nordens* fåglar. 2:a uppl. Stockholm.
Karlsson, T. & Brander, A.-K. 1997. Svarthakedoppingen i Skaraborg. *Grus* 23: 33–49.
Kolthoff, G. & Jägerskiöld, L.A. 1898. *Nordens fåglar.* Stockholm.
Mascher, J.W. 1972. Svarthakedoppingen på Öland. *Calidris* 1: 3–11.
Nilsson, T. 1997. Svarthakedoppingen i Blekinge. *Fåglar i Blekinge* 33: 49–53.
Olsson, C. 1997. Svarthakedoppingen i Västerbottens landskap 1996. *Fåglar i Västerbotten* 22: 12–18.
Pettersson, Å. 1997. Svarthakedopping i Närke. *Fåglar i Närke* 20: 39–42.
Regnell, S. 1981. Häckningsbeståndet av svarthakedopping Podiceps auritus i Sverige. *Vår Fågelvärld* 40: 13–22.
Rune, H. 1997. Svarthakedoppingen i södra Lappland. *Fåglar i Västerbotten* 22: 19.
SOF. 1990. *Sveriges fåglar.* 2:a uppl. Stockholm.